

TRAVERSO, Enzo:

Trhlina v dějinách. Esej o Osvětími a intelektuálech

Academia, Praha 2006, 240 stran

TRAVERSO, Enzo:

Im Bann der Gewalt. Der europäische Bürgerkrieg 1914–1945

Siedler Verlag, München 2008, 398 stran

Historik a politolog italského původu Enzo Traverso dnes patří ke známým evropským interpretům role moderny, násilí a nacionálního socialismu v evropských dějinách 20. století. Od roku 1980 žije ve Francii a v současnosti přednáší politologii na univerzitě Université de Picardie Jules Verne v Amiens.

Již dříve si mohli čeští čtenáři přečíst v překladu nakladatelství Academia jeho starší práci *Trhlina v dějinách. Esej o Osvětími a intelektuálech* (Praha 2006, francouzské vydání 1997). K dalším Traversovým knihám patří v roce 2007 francouzsky vydaná monografie *À Feu et à sang. De la guerre civile européenne, 1914–1945*, o rok později přeložená do němčiny pod názvem *Im Bann der Gewalt. Der europäische Bürgerkrieg 1914–1945 (V moci násilí. Evropská občanská válka 1914–1945)*.

Na první pohled mají obě knihy zdánlivě společné pouze to, že se věnují úloze a reflexi násilí v dějinách a civilizačním katastrofám evropské společnosti 20. století. Katastrofám v podobě genocidy Židů a násilného řešení politických, společenských a sociálních konfliktů formou světových a občanských válek a politických převratů. Při podrobnějším čtení obou knih však můžeme minimálně v chronologickém pohledu vnímat Traversův knižní esej o Osvětími a její reflexi po druhé světové válce jako závěrečný akt jeho mladší a rozsáhlejší práce *V moci násilí*, interpretující neklidný a násilný evropský vývoj první poloviny 20. století. A to přesto, že esej o Osvětími vyšla o deset let dříve.

V knize *Trhlina v dějinách* Enzo Traverso dokládá a interpretuje první reflexe židovské genocidy na příkladu děl deseti básníků, spisovatelů a myslitelů, z nichž většina byla až na dvě výjimky spojena židovským původem a srostlá s německou kulturou. Franze Kafku a Waltera Benjamina vidí jako autory, kteří ve svém díle předpověděli blížící se krizi moderní společnosti a jasně a živě vystihli v jejím fungování řadu aspektů typických pro pozdější byrokratickou mašinerii nacistického „konečného řešení židovské otázky“. Na příkladu děl uprchlíků před nacismem Hannah Arendtové, Günthera Anderse a Theodora W. Adorna i přímých obětí nacistického pronásledování Jeana Améryho, Primo Leviho a Paula Celana zřetelně dokládá, že i přes jejich snahu „promyšlet“ od konce druhé světové války Osvětím, zůstávala genocida Židů po roce 1945 až do šedesátých let 20. století pouze jednou z mnoha tragických událostí druhé světové války. Tento fakt, empiricky doložený Traversovým zasvěceným výkladem, podtrhuje jeho analýza díla jediných dvou nežidovských autorů z uvedené skupiny, a to francouzského filozofa Jeana-Paula Satra a amerického teoretika kultury Dwighta Macdonalda. Oba se jako jedni z mála nežidovských intelektuálů zabývali po roce 1945 židovským osudem, byť každý jiným způsobem. Zatímco americký sociální kritik Dwight Macdonald začal velmi brzy po skončení války chápat nacistickou ge-

nocidu Židů jako jeden ze zásadních civilizačních zlomů moderní společnosti a učinil ji jádrem svých úvah a svého přemýšlení, věnoval se Jean-Paul Satre všeobecným vývojovým liniím antisemitismu.

Na dílech uvedených autorů Enzo Traverso přesvědčivě dokládá jejich snahu reflektovat a pochopit hluboký civilizační otřes vyvolaný genocidou Židů a současně se pokusit prorazit v prvních poválečných desetiletích mlčení a lhostejnost k tragickému židovskému osudu let 1933–1945. V jeho podání vystupují jako autoři, jejichž dílo sice dlouho nenacházelo velký ohlas, ale jejichž přínos a jedinečnost spočívaly od počátku v tom, že nechápali genocidu Židů jako další protizidovský pogrom, ale jako událost univerzálního významu. A jako takovou ji také tak promýšleli. Významné postavení v jejich reflexi židovské tragédie zaujímal komplikovaný a nelehko uchopitelný vztah modernity, násilí a barbarství. Zkoumání role modernity, násilí a barbarství v evropských dějinách let 1914–1945 také spojuje Traversův „osvětivský“ esej s jeho rozsáhlejší mladší prací *V moci násilí*.

Ambicí téměř čtyřsetstránkové monografie (v německém překladu) je popsát, jak došlo k tomu, že Evropa první poloviny 20. století byla dějištěm enormního a brutálního násilí. Současně se snaží najít interpretační klíč k obhájení teze, že evropský vývoj let 1914–1945 je možné vyložit jako jednu historickou epochu. Ten se nachází v dnes již všeobecně přijímané interpretaci, že tímto klíčem jsou základní zkušenosti, které poznamenaly generaci „Velké války“, tedy první světové války. Její zničující energie měla překonat dřívější obdobné epochy evropského historického vývoje, období třicetileté války 1618–1648 a francouzské revoluce a napoleonských válek 1789–1815.

V pojetí Enza Traversa prožívala evropská společnost v letech 1914–1945 téměř nepřetržitě násilné excesy. Evropský vývoj byl v této době poznamenán předivem konfliktů složených z klasických válek národních států, revolucí, občanských válek, národních osvobozenecých válek, genocid a dalších násilných střetů vyvolaných nacionálními, politickými, náboženskými, ideologickými a třídními protiklady. Zásadní rozdíl oproti předchozí éře dlouhého 19. století vidí v rozpadu tradičního pořádku, vyvolaném první světovou válkou. Jedním z jeho hlavních projevů byl do té doby nevídaný rozsah bezzákonnosti a s ním spojený enormní nárůst násilí. Konflikty ztratily podobu tradičních válek vedených jednotlivými státy podle jasně daných pravidel či podobu tradičních společensko-politických převratů.

Rozpad pořádku, bezzákonnost a růst násilí jsou znaky občanské války a termín „evropská občanská válka“ také používá Traverso pro označení celé epochy let 1914–1945. Ani zde není originální. Jednak v tomto pojetí nacházíme především vliv politických teorií Carla Schmitta. Kromě toho použil termín „evropská občanská válka“ pro označení vývoje první poloviny 20. století v Evropě již v roce 1987 známý německý historik Ernst Nolte ve své známé práci *Der europäische Bürgerkrieg, 1917–1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus (Evropská občanská válka. Nacionální socialismus a bolševismus)*, Frankfurt a. Main 1987). Ta vyvolala v Německu ve druhé polovině osmdesátých let minulého století známý spor historiků (tzv. Historikerstreit) o podobu výkladu německých dějin let 1933–1945. Na rozdíl od Ernsta Nolteho však začíná pro Enza Traversa „evropská občanská válka“ již rokem 1914, a ne ruskou říjnovou revolucí. Traverso také nezastává Nolteho „revizionistickou“ interpretaci, že režim naci-

onálněsocialistického Německa byl pouhou kopií sovětského totalitarismu, fašismus odpovídal na modernu a genocida Židů za druhé světové války zločinem odvozeným ze zločinů stalinských.

Tak jako není Traverso originální v používání termínu „evropská občanská válka“, tak není původní ani s přirovnáním evropských let 1914–1945 k „nové třicetileté válce“. I tento termín již známe z práce jiného německého historika Hanse-Ulricha Wehlera *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Bd. 4. Vom Beginn des Ersten Weltkriegs bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914–1949 (Německé sociální dějiny. Díl 4. Od začátku první světové války k založení obou německých států 1914–1949*, München 2003).

Tezi o občanské válce jako regresi civilizačního procesu po roce 1914 Traverso dokládá řadou známých i méně známých příkladů z ruské revoluce, španělské občanské války i nacistické násilné a likvidační politiky. Výstižně ukazuje a dokládá, že jednotlivé fronty „evropské občanské války“ neprobíhaly jednoznačně. Konkrétně a přesvědčivě také ukazuje, že násilí nebylo protikladem, ale produktem moderny. Správně konstatuje, že morální odsouzení násilí nemůže nahradit jeho analýzu a interpretaci a že k pochopení násilného 20. století nestačí pohled obětí. Současně je nutné neztratit ze zorného pole perspektivu pachatelů, neboť ta je jedním z klíčů k pochopení násilného charakteru 20. století. Bohužel Traversova snaha vyložit období 1914–1945 jako jednu historickou epochu, snaha o celoevropský pohled a především vnímání dějin prostřednictvím „dějin idejí“ vede k tomu, že historicky jednající osobnosti vystupují často ne jako aktéři, ale spíše jako komparz ve hře velkých dějinných sil nebo jako jejich oběť.

Nejproblematictější stránkou Traversovy pozoruhodné interpretace první poloviny evropského 20. století je její centrální teze, že v probíhající občanské válce mezi levicí a pravicí nebyla možná jiná alternativa v boji s pravicí reprezentovanou fašismem a nacismem než příklon k levici. Ve spojení s neudržitelným zánikem liberalismu a demokraticko-občanských svobod totiž došlo k tak masivnímu souběhu excesivního násilí, že podle něj nepřicházelo nic jiného v úvahu. Enzo Traverso tím jednostranně ospravedlňuje radikální levicové antifašistické hnutí i s jeho násilnými činy. Jeho tvrzení, že liberální a demokratické ideály nebyly žádnou skutečnou politickou opozicí proti hlavnímu nepříteli v podobě fašismu a nacismu, je pak možné číst jako jakéhosi „Antifureta“, tedy jako odmítnutí liberálního antitotalitarismu známého francouzského historika a interpreta totalitních hnutí 20. století Françoise Fureta (viz např. *Minulosť jednej ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. storočí*, Bratislava 2000). Sám Enzo Traverso pocházející z rodiny komunistického odbojáře se ale netají svoji levicovou orientací. Je známé jeho angažmá v italském radikálním komunistickém hnutí v sedmdesátých letech minulého století či jeho současné členství ve francouzském trockistickém hnutí Ligue Communiste Révolutionnaire. V této souvislosti je možné Traversovu knihu číst i jako osobní vyznání levicového intelektuála, který se snaží pochopit kořeny jazyka a duchovní postoje, které jsou také jeho postojem.

Přes tuto jednostrannost se řadí jeho práce k významným analýzám „násilného“ 20. století a je možné je přiřadit k jiným „velkým“ zahraničním výkladům dějin 20. století. A to i přesto, že řada Traversových kritiků může právem namítnout, že

je například v porovnání s pracemi Erica Hobsbawma (*Věk extrémů. Krátké dějiny 20. století 1914–1991*, Praha 2010)² a Dana Dinera (*Porozumět dvacátému století*, Brno 2010) příliš evropocentrická. Nebo že práce Marka Mazowera (*Dark continent. Europe's twentieth century/Temný kontinent. Evropa 20. století*, London 1999) je hlubší analýzou evropského 20. století a texty Jacquese Sémelina (*Purify and destroy. The political uses of massacre and genocide/Vyčistit a zničit. Politika masakru a genocidy*, New York 2007), Normana Naimarka (*Plameny nenávisti. Etnické čistky v Evropě 20. století*, Praha 2006) nebo Michaela Manna (*Die dunkle Seite der Demokratie. Eine Theorie der ethnischen Säuberung/Temná strana demokracie. Theorie etnické čistky*, Hamburg 2007) stojí výše díky jejich snaze o srovnávací analýzu genocidního násilí 20. století. Oproti zmíněným pracím je ale Traverso pozoruhodný především svojí fenomenologickou analýzou manifestace násilí a strachu. A to nejen v politickém a sociálním životě, ale i v umění, jak dokládá řadou příkladů ze světa literatury, hudby, filmu a výtvarného umění. To platí i o jeho interpretaci personalizace moci a strachu jako jedné ze základních emocí evropské společnosti první poloviny 20. století. Ne náhodou se zde Enzo Traverso vedle Lva Trockého a Waltera Benjamina nejvíce odvolává na Ernsta Jüngera a již zmiňovaného Carla Schmitta.

Nepřijatelná je jak Traversova teze o levici jako jediné možné alternativě vůči fašismu a nacismu, akceptovatelná není ani jeho rehabilitace levicového antifašismu jako hnutí, které se při obraně civilizace uchýlovalo stejně jako jeho nepřítelé k brutálnímu násilí. Zde je politická účelovost Traversova pojetí více než zřejmá. Přes tuto „zaujatost“ je ale Traversova kniha významným příspěvkem evropské historiografie k pochopení „násilného“ 20. století. Jako málokdo dokáže na základě dobové i současné odborné literatury a pramenných dokladů tak bezpříkladně vyložit a interpretovat vzájemný vliv politiky, kultury a idejí na jednání hlavních evropských aktérů první poloviny 20. století. To není málo, a proto také stojí Traversova monografie přes své problematické stránky za pozornost.

◆ Pavel Zeman